

Vanhon eläinikirjojen luonnonihmeitä ja kuvitustaidetta

■ MATTIAS TOLVANEN

Anto Leikola: *Norsusta nautilukseen. Löytöretkiä eläin kuvituksen historiaan*. John Nurmisen Säätiö 2012.

Professori Anto Leikolan *Norsusta nautilukseen* kertoo eläin kuvituksen historiasta ja luonnonhistorian kehityksestä vanhojen kuvituskuvien kautta, jotka on valikoitu ensimmäisistä painetuista eläin kirjoista alkaen 1550-luvulta 1850-luvulle asti. Kaikki kuvitukset ovat kuvataiteilijoiden tekemiä ja ajalta ennen lasinegatiiveja ja valokuvituksen yleistymistä.

Teos liittyy löytöretkien ja tutkimusmatkailun kautta selkeästi merenkulun historiaan. Sen alkuperäinen idea syntyi merikustantamona tunnetussa John Nurmisen Säätiössä. Merkittävä osa teoksen kuvista on säätiön ja sen hallituksen puheenjohtajan, merenkuluneuvos Juha Nurmisen kokoelmista kuvattuja.

Purjelaivojen ja merenkulkutaidon kehittyminen sekä suuret löytöretket alkoivat avartaa valistuneiden ihmisten maailmankuvaa Euroopassa viimeistään renessanssin ajalla 1500-luvulta lähtien. Kaukaisten mantereiden elämästä saatiin uutta tietoa tutkimusmatkailijoiden tuomien näytteiden mukana. Merenkulkijoiden kuvauksista voitiin lukea, että merten takana luonto oli aivan erilaista ja siellä asui myös uusia tuntemattomia kansoja.

Nelijalkaisista merten hirviöihin

Leikola vie lukijansa menneiden vuosisatojen ihmisten maailmaan. Taitavana esseistinä hän nostaa tiedon runsaudesta esille ilahduttavia huomioita ja tarjoilee niitä eloisalla tyylillään, jossa ei ole museoiden pölyä. Kirjoittajana Leikola on aivan yhtä innostava kuin luennoissaan eläintieteen historiaa, jolloin varsinaisen asian ohessa selvisi paljon muutakin kiinnostavaa.

Leikola on toiminut kehitysbiologian dosenttina ja oppihistorian professorina Helsingin yliopistossa sekä oppihistorian dosenttina Oulun yliopistossa. Hän on saanut tiedonjulkistamisen valtionpalkinnon vuonna 1980. Myös *Norsusta nautilukseen* oli pian ilmestyttyään Tieto-Finlandian palkintoehdokkaana loppusyksyllä 2012.

Teos on jaettu lajiston mukaan kuuteen lukuun: nelijalkaiset, linnut, perhoset, hyönteiset, merten korallit, kalat ja kalmarit sekä merten hirviöt. Merihistoriaan liittyen teosta on hieman painotettu kaloihin, äyriäisiin, simpukoihin, valaisiin ja muihin merien eläimiin.

Muinaisten merenkävijöiden havainnot kaukaisten merten elämästä synnyttivät ihmeellisiä tari-

noita merihirviöistä, ja kirjan lopussa käsitellään myös merten hirviöitä niiden historiallisen kiinnostavuuden takia. Ennen näkemättömät, oudot ilmiöt saattoivat tuottaa uskomuksilla höystettyinä suunnattomia virheitä sekä mitta-arvioissa että havaintojen tulkinnoissa, ja vielä niinkin myöhään kuin 1800-luvulla laivojen miehistöt raportoivat nähneensä valtavia merikäärmeitä kaukaisilla merialueilla Afrikan ja Etelä-Amerikan rannikoilla.

Jokaisen luvun lopussa on merkittävän tutkimusmatkailijan elämäntyötä esittelevä artikkeli. Kunin ovat saaneet ranskalainen Jules Sébastien César Dumont d'Urville (1790–1842), britit Charles Darwin (1809–82), James Cook (1728–79) ja John Ross (1777–1856), ranskalainen Joseph Paul Gaimard (1796–1858) ja hollantilainen Willem Barents (1555–97), joista kertoo teoksen toinen kirjoittaja Ilkka Karttunen. Myös kuvien laajat ja seikkaperäiset kuvatekstit ovat hänen kirjoittamiaan.

Merten valtopoliittikka ja luonnonhistoriaa

Tutkimusmatkailijoiden kertomusten tueksi tarvittiin alusta alkaen aiheita selventäviä kuvia, muuten tällaisen matkailun tarvetta olisi ollut vaikea perustella. Retkikuntien miehistöön pestattiin taiteilijoita, jotta kaikista tutkimusmatkan vaikutelmista ja ihmeellisistä kohteista saataisiin todisteita kotimaahan vietäväksi. Myöhemmin taiteilijoiden tekemät kuvitukset levisivät kirjoihin painettuna vielä laajempaan tietoisuuteen.

Korkealaatukselle ja kalliille lumpppupaperille painettuna tieto on säilynyt kirjankansien välissä erinomaisesti läpi vuosisato-

jen ja on yhä hyödyksi tieteelliselle tutkimukselle. Vanhoissa eläinkirjoissa on muun muassa silmännäköiden tarkkoja kuvauksia jo sukupuuttoon kuolleista lajeista, kuten Intian valtameressä Mauritiuksen saarella eläneestä drontista eli dodosta ja Pohjois-Amerikan muutokyyhkystä.

Ensimmäisten luontokirjojen julkaiseminen ei varsinaisesti ollut vielä tiedon popularisointia suurelle yleisölle, sillä hyvin pieninä painoksina julkaistut, loisteliaasti kuvitettut teokset olivat äärettömän kalliita eivätkä mitenkään tavallisten lukutaidottomien ihmisten ulottuvilla. Kirjoja saattoivat hankkia vain hallitsijat ja muut säätynsä takia rikkaat henkilöt. Nykyisin samat teokset ovat todella kalliita bibliofilisiä harvinaisuuksia, joita voivat hankkia kokoelmiinsa vain hyvin varakkaat keräilijät.

Löytöretkien myötä Euroopan merivallat kävivät kilpailua kaukomaiden tuotteiden kaupasta, siksi uusien meriteiden löytäminen oli tärkeää. Samalla tarkentui käsitys maailmankartasta ja koko maailmankuva laajeni. Tutkimusmatkailijoiden tuomat näytteet ja jopa elävät eläimet ja kasvit lisäsivät tietoa huomattavasti. Näytteitä vertailemalla alkoi kehittyä myös luonnonhistoriallinen tutkimus.

Eurooppaan syntyivät 1500-luvulla ensimmäiset kuninkaiden ja muiden ylimysten ylläpitämät eläintarhat sekä yliopistojen kasvitieteelliset puutarhat. Luonnonhistoriallisista näytteistä koottiin 1600–1700-luvuilla valistuneiden ihmisen yksityisiä kokoelmia eli kuriositeettikabinetteja. Näiden kokoelmien laajeneminen alkoi tuottaa 1800-luvulla yhä suurempia kokonaisuuksia, joista muodos-

tettiin vähitellen luonnonhistoriallisia museoitu.

Kuvanvalmistusta taidegrafiikan menetelmillä

Vanhoiden eläinkirjojen hienot kuvitukset ovat merkittävien taiteilijoiden tuotantoa. Ne liittyvät kiinteästi myös luonnonhistoriallisen tutkimuksen kehitykseen, sillä kuvat sisälsivät paljon tietoa ja myös välittivät sitä havainnollisesti. *Norsusta nautilukseen* antaa hyvän käsityksen myös kirjapainotekniikan kehityksestä. Aluksi painokuvat tuotettiin itse asiassa taidegrafiikan keinoin, ja ne vaativat paljon käsityötä. Vuosisatojen saatossa painokuvista saatiin kuitenkin yhä tarkempia ja ilmaisuvoimaisempia.

Jo 1400-luvulla keksitetty puupiirrosteknikka vallitsi kohopainomenetelmänä 1500-luvulla julkaistuissa kirjoissa. Tekniikka kehittyi nopeasti yhä hienostuneemmaksi. Puupiirroksat kopioitiin ja kaiverrettiin uusia laitoja varten aina uudelleen, mutta joskus harvoin ne saattoivat olla myös metallilaatoille kopioituja. Seuraavaksi 1500-luvun lopulla kehitetty etsaus eli viivasyövytys- tai kuparikaiverustekniikka vallitsi syväpainomenetelmänä 1600-luvulla. Aluksi kuparipiirroksat olivat erillisiä sivun kokoisia painokuvia ja sisälsivät siksi myös hyvin paljon yksityiskohtia. Myöhemmin 1700-luvulla pienet kuvat osattiin jo sijoittaa tekstin kanssa samoille sivuille, ja uutena kohopainomenetelmänä keksittiin vielä puukaiverustekniikka.

Aivan 1700-luvun lopussa kehitetty kivipaino eli litografia oli mul-listava uusi laakapainomenetelmä, joka korvasi nopeasti paljon työtä vaatineet kuparipiirroksat. Lito-



Norsusta Nautilukseen -kirjan upeaa kuvitusta.

grafioiden ansiosta kirjojen kuvitus runsastui huomattavasti 1800-luvun kirjoissa, mutta edelleenkin kirjat vaativat paljon käsityötä. Sekä kuparipiirroksiset että litografiat saattoivat olla myös erittäin taidokkaasti käsin väritettyjä.

Vanhoiden eläinkirjojen hämmästyttävän tarkkoja kuvituskuvia on nyt mahdollista tutkia *Norsusta nautilukseen* -teosta selaamalla. Näissä yksityiskohtaisissa kuvissa on paljon katseltavaa. Suuret kuparipiirroksiset ja litografiat ovat saaneet Olavi Hankimon tyylikkäässä taitossa riittävästi tilaa. Ku-

vat toistuvat myös nykyaikaisella painotekniikalla painettuina erinomaisesti. Teoksen lopussa olevasta kuvaluettelosta löytyvät kaikkien kuvien alkuperäiset julkaisutiedot. Lisäksi teoksessa on hyödyllinen eläin- ja henkilöhakemisto.

Kirjoittaja on biologi ja tietokirjailija.